

درس سوم

تشبیه

خلاصه درس

◆ شاعران و نویسندگان، به زبان، نگاه زیباشناسانه دارند. آن‌ها با استفاده از آرایش‌های لفظی و معنوی و عناصر علم بیان، کلام ساده و عادی را به سخنی ادبی و هنری تبدیل می‌کنند. **مثال**

• سخن عادی ← باران بارید.

• سخن ادبی ← مروارید باران از چشم ابر چکید.

۱- تشبیه

۲- مجاز

۳- استعاره

۴- کنایه

◆ مهم‌ترین شیوه‌های آفرینش تخیل و بیان معنا (علم بیان)

◆ **تشبیه:** برقراری رابطه همانندی میان دو چیز را آرایه «تشبیه» می‌نامند.

مثال دانا چو طبله عطار است؛ خاموش و هنرنمای.

(گلستان سعدی)

در این مثال، «دانا» به «طبله عطار» مانند شده است که در ویژگی «خاموشی» و «هنرنمایی» مشترک هستند.

◆ تأثیر تشبیه در سخن: بهره‌گیری از تشبیه، سخن را خیال‌انگیز می‌کند.

◆ ریشه و منشأ تشبیه: هر تشبیه ریشه در نوع نگاه و تفکر گوینده دارد.

◆ عامل زیبایی تشبیه: آن‌چه موجب زیبایی تشبیه می‌شود، وجه شباهتی است که شاعر و نویسنده به آن دست یافته است.

۱- مشبّه

۲- مشبّه‌به

۳- وجه‌شبهه

۴- ادات تشبیه

◆ پایه‌ها یا رکن‌های تشبیه

۱- **مشبّه:** پدیده‌ای است که آن را به پدیده‌های دیگر مانند می‌کنیم؛ مثل «ایام گل» در مصراع زیر:

(مخفا)

ایام گل چو عمر به رفتن شتاب کرد

۲- **مشبّه‌به:** پدیده‌ای است که مشبّه را به آن مانند می‌کنیم؛ مثل «گل» در مصراع زیر:

(سعدی)

تو هم چون گل ز خندیدن لب‌ت با هم نمی‌آید

۳- **وجه‌شبهه:** ویژگی یا صفت مشترک میان مشبّه و مشبّه‌به است که در مشبّه‌به پررنگ‌تر و آشکارتر است مانند؛ «کریم» در مصراع زیر:

گرت زدست برآید چو نخل باش، کریم

۴- **ادات تشبیه:** واژه‌ای است که آن را برای بیان شباهت میان دو پدیده به کار می‌بریم. واژه‌های: چو، مثل، مانند، گویی، هم‌چون، به سان، به کردار و ... از این

دسته‌اند، برای مثال «چون» و «وش» در بیت زیر ادات تشبیه‌اند:

(مولوی)

این زبان چون سنگ و هم آهن‌وش است و آن‌چه بجهد از زبان، چون آتش است

۱- گسترده: تشبیهی که چهار رکن یا سه رکن را در خود داشته باشد.

آوردن مشبه و مشبه‌به ضروری است اما وجه‌شبهه و ادات تشبیه را می‌توان حذف کرد.

مثال **بلم آرام چون قویی سبکیار** مشبه ادات مشبه‌به وجه‌شبهه
به نرمی بر سر کارون همی رفت

مثال **عشق ، هم‌چون آتش است.** مشبه وجه‌شبهه مشبه‌به

◆ انواع تشبیه از نظر پایه‌ها (ارکان)

۲- تشبیه فشرده (بلیغ یا رسا): تشبیهی که فقط دو رکن اصلی یعنی مشبه و مشبه‌به دارد.

مثال **آفتاب چراغ آسمان است.** مشبه مشبه‌به

۱- ترکیبی (اضافی): به‌صورت مضاف و مضاف‌الیه است. یکی از دو طرف تشبیه (مشبه، مشبه‌به) با کسره (ب)

به طرف دیگر اضافه می‌شود. مثال **کیمیای سعادت**

◆ انواع تشبیه فشرده (بلیغ یا رسا)

۲- غیر ترکیبی (اسنادی): به‌صورت جمله سه‌جزئی با مسند است. مثال **سعادت کیمیا است.**

خود ارزیابی

۱- در ابیات زیر تشبیه‌های فشرده و گسترده را بیابید و پایه‌های آن‌ها را مشخص نمایید.

(الف) اگر چو مرغ بنالم، تو همچو سرو ببالی
(ب) پیش کمان ابرویش لابه همی کنم؛ ولی
(پ) دل گرفتار بلای عشق توست
(فواجوی کرمانی)
(ماه‌ها)
(هفایز)

۲- وجه شبه را در شعرهای زیر مشخص کنید.

(الف) صدا چون بوی گل در جنبش آب
(ب) نفس کز گرمگاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک / چو دیوار ایستد در پیش چشمانت / نفس کاین است، پس دیگر چه داری چشم / ز چشم
(مهدی افغان ثالث)
(فردوس تولدی)

۳- دو پایه اصلی تشبیه را در اشعار زیر مشخص کنید.

(الف) پشت هیچستان چتر خواهش باز است / تا نسیم عطشی در ین برگی بدود / زنگ باران به صدا می‌آید.
(ب) هر چه به‌گرد خویش‌تن می‌نگرم در این چمن
(سهراب سپهری)
(موشنگ ابدول)

۴- نوع تشبیه را در ابیات زیر مشخص کنید.

(الف) اگر ای عشق پایان تو دور است
(ب) زمین چو سینه سهراب زیر جوشن برگ
(پ) مانند پنبه‌دانه که در پنبه تعبیه است
(سلمان هراتی)
(علی موسوی کرمانجی)
(کمال‌الدین اسماعیل)

۵- در اشعار زیر مشبه و مشبه‌به را مشخص کنید.

(الف) پاسی از شب رفته بود و برف می‌بارید / چون پرافشان پری‌های هزار افسانه‌ای از یادها رفته
(ب) روز چو شمعی به شب، زود رو و سرفراز
(مهدی افغان ثالث)
(ماقالی)

۶- تشبیه‌های به کار رفته در بیت‌های زیر دارای کدام یک از پایه‌های تشبیه‌اند؟

(فهرالدین عراقی)	وصال و هجر یکسان می‌نماید	مرا، کز جام عشقت مسمت گشتم
(سعدی)	اول بلا به مرغ بلند آشیان رسد	ب) گاهی که سنگ حادثه‌ها از آسمان رسد
(شیخ بهائی)	پیش از آن که این خانه رونهد به ویرانی	پ) خانه دل ما را از کرم عمارت کن
(مشفق کاشانی)	که بر کویر عطش‌ناک نیستم چون ابر	ت) حریر باورم از شعله ندامت سوخت

۷- در هر یک از نمونه‌های زیر ادات تشبیه را مشخص کنید.

(فهرالدین اسعد گرگانی)	به چه ماند؟ به سرو بوستانی	الف) مرا در دل درخت مهریانی
(کلپله و دمنه)	چون دم طاووس نمودی و در پیش جمال او	ب) آورده‌اند که در ناحیت کشمیر، متصدی خوش و مرغزاری نزه بود که از عکس ریاحین او پر زاغ چون دم طاووس به پر زاغ مانستی.
(کمال‌الدین اصفهانی)	گویی که لقمه‌ای است زمین در دهان برف	پ) هرگز کسی نداد بدین سان نشان برف

۸- در اشعار ذکر شده در خود ارزیابی درس ۳، ابیاتی را که مربوط به شاعران قرن های ۷ و ۸ و ۹ است، بیابید و بگویید کدام نوع تشبیه (گسترده یا فشرده) در آن‌ها بیش تر است؟

۹- در بیت:

«چو دریای خون شد همه دشت و راغ جهان چون شب و تیغ‌ها چون چراغ»

(فردوسی)

پایه‌های آوایی را مشخص کنید، سپس خانه‌هایی به تعداد آن‌ها طراحی نموده و هر پایه را در خانه خود قرار دهید.

پاسخ خود ارزیابی

۱-

بیت	مشبه	ادات تشبیه	مشبه‌به	وجه شبه	نوع تشبیه
الف	[من]	چو	مرغ	بنالم	گسترده
	تو	همچو	سرو	ببالی	گسترده
	[من]	چو	ابر	بگریم	گسترده
	تو	همچو	غنچه	بخندی	گسترده
ب	ابرو	-	کمان	-	فشرده (ترکیبی)
پ	عشق	-	بلا	-	فشرده (ترکیبی)
	جان	-	شهید	-	فشرده (غیرترکیبی)
	عشق	-	کربلا	-	فشرده (ترکیبی)

۲-

بیت	تشبیه	وجه شبه
الف	مانند کردن صدا به بوی گل	به آرامی پخش شدن بو در هرسو
ب	مانند کردن نفس به ابر	تاریکی
	مانند کردن نفس به دیوار	ایستادن

۳-

شعر	تشبیه	مشبه	مشبه‌به
الف	چتر خواهش	خواهش	چتر
	نسیم عطش	عطش	نسیم
	زنگ باران	باران	زنگ
ب	آینه ضمیر	ضمیر	آینه

۴-

بیت	تشبیه	نوع تشبیه
الف	مانند کردن دل به صنوبر	گسترده
ب	مانند کردن زمین به سینه سهراب	گسترده
	جوشن برگ (مانند کردن برگ به جوشن «زره»)	فشرده (ترکیبی)، بلیغ
	ناوک صنوبر و غان (مانند کردن صنوبر و غان به ناوک «نوعی تیر»)	فشرده (ترکیبی)، بلیغ
پ	مانند کردن کوه‌های پنهان در برف به پنبه‌دانه پنهان در پنبه	گسترده

۵-

بیت	تشبیه	مشبه	مشبه‌به
الف	مانند کردن بارش برف به پرافشانی پری‌های هزار افسانه	بارش برف	پرافشانی پری‌های هزار افسانه
ب	مانند کردن روز به شمعی که در شب با شعله‌های بلند می‌سوزد.	روز	شمعی که در شب روشن است.
	مانند کردن شب به چراغی که در صبح روشن است و نور آن ضعیف و ناپیدا است.	شب	چراغی که در صبح روشن است.

۶-

بیت	تشبیه	مشبه	مشبه‌به
الف	جام عشق	عشق	جام
ب	سنگ حادثه	حادثه	سنگ
پ	خانه دل	دل	خانه
ت	حریر باور	باور	حریر

۷-

الف) ماند

ب) چون / مانستی

پ) گویی

۸-

(فهمی کمالی)

وگر چو ابر بگیریم، تو همچو غنچه بخندی

الف) اگر چو مرغ بنالم، تو همچو سرو بیالی

- چهار تشبیه گسترده

(مفها)

گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند

ب) پیش کمان ابرویش لابه همی کنم؛ ولی

- یک تشبیه فشرده

(کمال‌الدین اسماعیل)

اجرام کوه‌هاست نهان در میان برف

پ) مانند پنبه‌دانه که در پنبه تعبیه است

یک تشبیه گسترده

(فهرالدین عراقی)

وصال و هجر یکسان می‌نماید

الف) مرآه کز جام عشقت مست گشتم

- یک تشبیه فشرده

(سعدی)

اول بلا به مرغ بلند آشیان رسد^۱

ب) گاهی که سنگ حادثه‌ها از آسمان رسد

- یک تشبیه فشرده

۱. این بیت از کلیم کاشانی است ولی چون کتاب درسی به نام سعدی نوشته است، در این جا آورده شد.

(کمال‌الدین امفهان‌ای)

گوی که لقمه‌ای است زمین در دهان برف

پ) هرگز کسی نداد بدین سان نشان برف

- یک تشبیه گسترده

تعداد تشبیه گسترده بیش‌تر از تشبیه فشرده است.

۹- چو دریا / ی خون شد / همه دشت و راغ جهان چون / شب و تی / غها چون / چراغ

تِ رَاغ	هَ مِ دَش	یِ خُونِ شُد	چُ دریا
چِ رَاغ	غِ هَا چُن	شِ بَ تی	جَ هان چُن

سوالات امتحانی

- ۱- چه عواملی سخن زیر را ادبی کرده است؟ «مروارید باران از چشم ابر چکید.»
 - ۲- مهم‌ترین شیوه‌های آفرینش تخیل و بیان معنا را که در علم بیان بررسی می‌شوند، نام ببرید.
 - ۳- آرایه تشبیه را همراه با مثال تعریف کنید.
 - ۴- تشبیه چه تأثیری در سخن دارد؟
 - ۵- ریشه و منشأ تشبیه چیست؟
 - ۶- عامل زیبایی تشبیه چیست؟
 - ۷- پایه‌ها یا رکن‌های تشبیه را نام ببرید و هر یک را توضیح دهید و برای هر یک مثالی بزنید.
 - ۸- انواع تشبیه را از نظر پایه‌ها (ارکان) همراه با مثال توضیح دهید.
 - ۹- انواع تشبیه فشرده (بلیغ یا رسا) را همراه با مثال بیان کنید.
 - ۱۰- آرایه تشبیه را در هر یک از ابیات زیر بیابید و ارکان و نوع آن را مشخص کنید.
- | | |
|--|--|
| <p>۱- دوش دور از رویت ای جان جانم از غم تاب داشت</p> <p>۲- کوس غارت زد فراق‌گرد شهرستان دل</p> <p>۳- درخت دوستی بنشان که کام دل به بار آرد</p> <p>۴- ای سرو بلند قامت دوست</p> <p>۵- زلف او دام است خالش دانه آن دام و من</p> <p>۶- تو همچو صبحی و من شمع خلوت محرم</p> <p>۷- اوست روش‌ندل که با چندین زبان چون آفتاب</p> <p>۸- نرگس چشم و سرو قامت تو</p> <p>۹- آن‌که چون سرو قامتی دارد</p> <p>۱۰- روی تو چون نوبهار جلوه‌گری می‌کند</p> | <p>ابر چشمم بر رخ از سودای تو سیلاب داشت</p> <p>شحنه عشقت سراسر عقل در طبطاب داشت (طبطاب: چوب گوی بازی)</p> <p>نهال دشمنی برکن که رنج بی‌شمار آرد</p> <p>وه وه که شما یلت چه نیکوست</p> <p>بر امید دانه‌ای افتاده‌ام در دام دوست</p> <p>تبشمی کن و جان بین که چون همی سپرم</p> <p>باشدش مهر خموشی بر دهان چون آفتاب</p> <p>زینت بوستان بخواهد برد</p> <p>نیست قامت قیامتی دارد</p> <p>زلف تو چون روزگار پرده‌داری می‌کند</p> |
|--|--|

پاسخ سوالات امتحانی

- ۱- کاربرد تشبیه بین «باران و مروارید» و تشخیص در ترکیب «چشم ابر»
- ۲- مجاز، تشبیه، استعاره، کنایه
- ۳- برقراری رابطه همانندی میان دو چیز را آرایه «تشبیه» می‌نامند. مثال: دانا چو طبله عطار است؛ خاموش و هنرنمای
- ۴- بهره‌گیری از تشبیه، سخن را خیال‌انگیز می‌کند.

- ۵- هر تشبیه ریشه در نوع نگاه و تفکر گوینده دارد.
- ۶- آنچه موجب زیبایی تشبیه می‌شود، وجه شباهتی است که شاعر و نویسنده به آن دست یافته است.
- ۷- ۱- مشبّه: پدیده‌ای است که آن را به پدیده‌ای دیگر مانند می‌کنیم؛ مانند «ایام گل» در مصراع «ایام گل چو عمر به رفتن شتاب کرد».
- ۲- مشبّه به: پدیده‌ای است که مشبّه را به آن مانند می‌کنیم؛ مانند «گل» در مصراع «تو همچون گل ز خندیدن لب‌ت با هم نمی‌آید».
- ۳- وجه شبه: ویژگی یا صفت مشترک میان مشبّه و مشبّه به است که در مشبّه به پررنگ‌تر و آشکارتر است؛ مانند «کریم» در مصراع «گرت ز دست برآید چو نخل باش، کریم».
- ۴- ادات تشبیه: واژه‌ای است که آن را برای بیان شباهت میان دو پدیده به‌کار می‌بریم. مانند واژه‌های: «چو، مثل، مانند، گویی، همچون، به سان، به کردار و...» مانند «چون» و «و» در بیت «این زبان چون سنگ و هم آهن‌وش است / و آنچه بجهد از زبان، چون آتش است»
- ۸- ۱- گسترده: تشبیه‌ی که چهار رکن یا سه رکن را در خود داشته باشد مانند: بلم آرام چون قویی سبکبار / به نرمی بر سر کارون همی رفت
- ۲- تشبیه فشرده: تشبیه‌ی که فقط دو رکن اصلی یعنی مشبّه و مشبّه به دارد. مانند: آفتاب چراغ آسمان است.
- ۹- ۱- ترکیبی (اضافی) به صورت مضاف و مضاف الیه مانند: کیمیای سعادت
- ۲- غیر ترکیبی (اسنادی) به صورت جمله سه‌جزئی با مسند مانند: سعادت کیمیا است.

۱۰-

بیت	تشبیه	مشبّه	مشبّه به	وجه شبه	ادات تشبیه	نوع تشبیه
۱	ابر چشم	چشم	ابر	-	-	فشرده (ترکیبی)
۲	شهرستان دل	دل	شهرستان	-	-	فشرده (ترکیبی)
	شحنه عشق	عشق	شحنه	-	-	فشرده (ترکیبی)
۳	سرای عقل	عقل	سرا	-	-	فشرده (ترکیبی)
	درخت دوستی	دوستی	درخت	-	-	فشرده (ترکیبی)
۴	نهال دشمنی	دشمنی	نهال	-	-	فشرده (ترکیبی)
	سرو بلند قامت دوست	قامت	سرو	بلند	-	گسترده ^۱
۵	زلف او دام است.	زلف	دام	-	-	فشرده (غیر ترکیبی)
	خالش دانه [است]	خال	دانه	-	-	فشرده (غیر ترکیبی)
۶	تو همچو صبحی	تو	صبح	-	همچو	گسترده
	من شمع خلوت سحرم	من	شمع خلوت سحر	-	-	فشرده (غیر ترکیبی)
۷	او چون آفتاب	او	آفتاب	داشتن چندین زبان	چون	گسترده
	او چون آفتاب	او	آفتاب	داشتن مهر خموشی	چون	گسترده
۸	مهر خموشی	خموشی	مهر	-	-	فشرده (ترکیبی)
	نرگس چشم	چشم	نرگس	-	-	فشرده (ترکیبی)
۹	سرو قامت	قامت	سرو	-	-	فشرده (ترکیبی)
	قامتی چون سرو	قامت	سرو	-	چون	گسترده
۱۰	روی تو چون نوبهار...	روی	نوبهار	جلوه‌گری	چون	گسترده
	زلف تو چون روزگار...	زلف	روزگار	پرده‌داری	چون	گسترده

۱. هر چند ساختار تشبیه به صورت «اضافه تشبیه‌ی» آمده است اما ذکر واژه «بلند» که وجه شبه بین طرفین تشبیه است موجب گسترده بودن آن شده است.

کارگاه تحلیل فصل ۱

۱- متن زیر را از نظر تاریخ ادبیات و زیبایی‌شناسی بررسی کنید.

(مرصاد العباد)

«پس از ابر کرم، باران محبت بر خاک آدم بارید و خاک را گل کرد و به ید قدرت در گل از گل دل کرد.»

۲- با توجه به آموخته‌های فصل یکم، شعر زیر را بررسی و تحلیل کنید.

مردم بدم زنده شدم؛ گریه بدم خنده شدم	دولت عشق آمد و من دولت پاینده شدم
دیده سیر است مرا، جان دلیر است مرا	زهره سیر است مرا، زهره تابنده شدم
گفت که شیخی و سری، پیشرو و راهبری	شیخ نی‌ام، پیش نی‌ام، امر تو را بنده شدم
گفت که با بال و پری، من پر و بالندهم	در هوس بال و پرش بی‌پر و پرکنده شدم
چشمه خورشید تویی، سایه‌گه بید منم	چون که زدی بر سر من پست و گدازنده شدم
شکر کند چرخ فلک، از ملک و ملک و ملک	کز کرم و بخشش او روشن و بخشنده شدم
شکر کند عارف حق، کز همه بردیم سبق	بر زبر هفت طبق، اختر رخسارنده شدم

(مولوی)

پاسخ کارگاه تحلیل فصل ۱

۱- بررسی متن از نظر تاریخ ادبیات: متن از کتاب مرصادالعباد برگزیده شده است. کتاب مرصادالعباد من المبدأ الی المعاد در بیان سلوک دین و تربیت نفس

انسانی نوشته شده است. نثر کتاب گاهی ساده و گاه دارای سجع و موازنه است. نجم‌الدین رازی (معروف به نجم دایه) این کتاب را در قرن هفتم نوشته است.

بررسی متن از نظر زیبایی‌شناسی: ابر کرم، باران محبت: تشبیه فشرده (ترکیبی) / خاک، گل: تکرار / گل، دل: جناس ناهمسان / گل، دل: سجع

۲- بررسی متن از نظر تاریخ ادبیات: متن شعر، غزلی از دیوان شمس مولوی است.

مولانا جلال‌الدین بلخی معروف به مولوی، از شاخص‌ترین شاعران عارف قرن هفتم است، که در دو محور اندیشه و احساس آثار جاودانه‌ای پدید آورد. او

در مثنوی معنوی و دیوان شمس، بسیاری از معارف بشری و مسایل عرفانی را بیان کرده است.

♦ بررسی شعر از نظر پاره‌های آوایی (وزن)

مُردِ بَدَم	زِنِ دِ شُ دَم	گِرِ یِ بَدَم	خَنِ دِ شُ دَم	دُو لَ تِ عِش	قَا مَ دَ مَن	دُو لَ تِ پَا	یَنِ دِ شُ دَم
دِ دِ یِ سِی	رَسَ تَ مَ رَا	جَا نِ دِ لِی	رَسَ تَ مَ رَا	زَهَ رِ یِ شِی	رَسَ تَ مَ رَا	زَهَ رِ یِ تَا	بَنِ دِ شُ دَم
گُفَتَ کِ شِی	خِیِ ئِ سَ رِی	پِیِ شِ رُ وُ	رَا هَ بَ رِی	شِیِ خُ نِ یَم	پِیِ شُ نِ یَم	أَمَ رِ تَ رَا	بَنِ دِ شُ دَم
گُفَتَ کِ بَا	بَا لُ پَ رِی	مَنَ پَ رُ بَا	لَتَ نَ دَ هَم	دَرَهَ وَ سِی	بَا لُ پَ رَش	بِیِ پَ رُ پَر	کَنِ دِ شُ دَم
چِشَمِ یِ خُر	شِیِ دُ تِ یِی	سَا یِ گَ هَ	بِیِ دُ مَ نَم	چُنَ کِ زَ دِی	بَرِ سَ رِ مَن	پَسَ تَ گَ دَا	زَنِ دِ شُ دَم
شُکَ رُ کَ نَد	چَرِ خِ فَ لَک	أَزَ مَ لِ کَ	مُلَ کَ مَ لَک	کَزَ کَ رَ مَ	بِخِ شِ شِ اَو	رُوشِ نِ یِخ	شَنِ دِ شُ دَم
شُکَ رُ کَ نَد	عَا رِ فِ حَق	کَزَ هَ مَ بَر	دِیِ مَ سَ بَق	بَرِ زَ بَر	هَفَ تَ طَ بَق	أَخِ تَ رِ رِخ	شَنِ دِ شُ دَم

بررسی متن شعر از نظر کاربرد تشبیه در آن:

بیت اول: شاعر خود را به مرده، زنده، گریه، خنده مانند کرده است: تشبیه فشرده غیر ترکیبی / دولت عشق: تشبیه فشرده ترکیبی / من دولت پاینده شدم:

تشبیه فشرده غیر ترکیبی

بیت دوم: [من] زهره تابنده شدم: تشبیه گسترده

بیت پنجم: چشمه خورشید: تشبیه فشرده ترکیبی / تو چشمه خورشیدی: تشبیه فشرده غیر ترکیبی / من سایه‌گه بیدم: تشبیه فشرده غیر ترکیبی

بیت ششم: چرخ فلک: تشبیه فشرده ترکیبی

بیت هفتم: [من] اختر رخسارنده شدم: تشبیه گسترده (رخسارنده: وجه شبه)